

A KATONASZÖKEVÉNYEK ÉS A ZÖLD KÁDER

Dr. Bogumil Hrabak: Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija
u jugoslovenskim zemljama 1914–1918.

Institut za istoriju Filozofskog fakulteta, Novi Sad, 1990.

A zöld káderről és a katonaszökevényekről a jugoszláv történetírás csak az 50-es évek végén kezdett komolyabban beszélni, mégpedig az októberi forradalom és a közös államalapítás évfordulója jegyében. Később a történészek egy-egy hazai és külföldi kongresszuson is felvették ezt a témát. A kérdéskör egyik legjobb ismerője dr. Bogumil Hrabak akadémikus, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézetének rendes tanára, aki már mintegy 15 éve foglalkozik igen eredményesen ezzel a tematikával. Néhány kimerítő tanulmányt és értekezést írt róla. Elemző-összefoglaló tanulmányait és a legújabb tudományos monográfiáját is arra a rendkívül gazdag és sok helyről származó levéltári anyagra alapozza, amellyel kutatásai során ismerkedett meg Jugoszlávia különböző városaiban, valamint az osztrák, az olasz, a német és a francia levéltárakban, de részletesen áttanulmányozta a vonatkozó hazai és külföldi szakirodalmat, a megjelentetett történelmi forrásmunkákat, ezenkívül az akkori hazai és külföldi sajtójelentéseket is.

Az eddigi tudományos eredményekből kiindulva a szerző jelentős, sőt döntő különbségeket fedezett fel a zöld káder megjelenési idejének, jellegének és osztályozásának megítélésében, rámutatva, hogy már a téma megközelítésének módjai is igen eltérőek, összefüggésben az adott fogalom egymástól eltérő értelmezéseivel.

A monarchista Jugoszláviában a zöld káderre egyszerűen úgy tekintettek, mint a katonaszökevények haramiamozgalmára, s egy kalap alá vettek minden szökevényt, a békés szándékúakat is ki-

egyenlítették a felforgató rablótámadások résztvevőivel, noha azok között a frissiben leszerelt katonák és a falusi szegénylegények voltak a legtöbben, s csak elvétve keveredett közéjük zöld káder, mégis mindannyiukat ezzel a névvel jelölték.

Bogumil Hrabak szerint itt három különböző kategóriáról van szó: 1. „békés” szökevények (akiket eredetileg „egoistáknak”, pacifistáknak neveztek; olyan emberek, akik nem hittek az Osztrák–Magyar Monarchia győzelmében); 2. felfegyverzett és részint szervezett szökevények, akiknek fegyveres zsákmányolásai elsősorban önfenntartásukat szolgálta, s fegyverrel védekeztek az őrzatok ellen is és 3. felforgató anarchisták, akiknek tettei a legkevésbé sem írhatók a zöld káder terhére. Feltételes értelemben említést tesz az „új” zöld káderről is. Ebbe a kategóriába sorolja az orosz fogságból hazatérőket, akiknek nagy hatásuk volt a dezertálásokra (a létszám növekedése, internacionalizálás, a katonai lázadások ösztönzése stb.). A szerző szerint ezek a hazatérők nem tudtak felülkerekedni a zöld kádereken, inkább maguk is abba olvadtak bele. Ezzel szemben a felforgatói ösztönösség később a zöld káderre is kiterjedt. Amikor azután lejárt a zsákmányszerzés időszaka, 1918 október végétől a hazatérők ismét jelentős szerephez jutottak, különösen mint a helyi jellegű lázadások és a falusi „köztársaságok” inspirátorai, a földosztások fő követelői. A Banija, a Kordun, a Lika és a Dalmát Zagorje területén végrehajtott napi rablótámadásokban viszont a szerző szerint nem a zöld káder vett részt, noha az útonállóknak közöttük katonaszökevények is voltak.

A monográfia bevezető részében, az *Előszóban* Hrabak történelmi áttekintést nyújt a témáról, s igen árnyalt értékelést ad azoknak a hazai és külföldi tudományos dolgozóknak a munkájáról, akik ezzel a kérdéskörrel foglalkoztak. A szerző emellett részletes tájékoztatót nyújt az idevágó történelmi forrásokról, a hazai és külföldi levéltári anyagok helyzetéről és jellegéről.

A könyv első része azokat a körülményeket vizsgálja, amelyek az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásához vezettek, s amelyek egyúttal a délszláv katonák dezertálását is megkönnyítették az első világháború évében. A szöveg valójában bevezető jellegű, s azokat a különféle gazdasági, szociális és nemzeti-politikai tényezőket elemzi, amelyek a délszláv katonák harci készségét befolyásolták az osztrák–magyar hadseregben. Képet kapunk a Monarchia gazdasági helyzetéről, és a civil lakosság ellátottságáról is. Részletesen vizsgálja továbbá az osztrák–magyar hadseregben uralkodó állapotokat, az anyagi alapokat, és a soraiban alkalmazott megtorlásokat a háború éve alatt. A fejezet befejező része néhány másik harcban álló európai ország vonatkozásában tárgyalja a katonaszökevények és a katonai lázadások jelenségét, tömegességét és megjelenési formáit az első világháború idejéből. A szerző argumentáltan állapítja meg, hogy a zöld káder és a dezertálás jelensége nem kizárólag az Osztrák–Magyar Monarchia délszláv államaira volt jellemző, hiszen ez előfordult Erdélyben, Galiciában, Magyarországon, Németországban, Oroszországban, Bulgáriában és Olaszországban is. A szerb hadseregnek számos szökevénye volt már 1914-ben is, de különösen 1915 ősztén, amikor délre kellett visszavonulni a túlerőben levő osztrák–magyar hadsereg támadása elől. A szökevények nagy többsége az albánok és a macedónok soraiból került ki, majd pedig 1916 nyarán Svájc „teli volt szerb katonaszökevényekkel, akik ellen még Sándor régens is fellépett”.

A könyv második legnagyobb terjedelmű része átfogó betekintést nyújt az első világháborús katonaszökevények és a zöld káder helyzetébe a délszláv államokban. Feldolgozásában a szerző nagy fontosságot tulajdonít a jelenség fejlődési folyamatának, ezért több fejezetben részletezi a dezertálás kibontakozását és fokozatos átlényegülését a délszláv vidékeken. Úgy véli, hogy 1917 tavasza előtt nem beszélhetünk zöld káderéről, mert a dezertálás csak ekkor válik tömegessé, jellegében pedig újszerűvé. Így elsőként a „békés” dezertálásokkal ismerkedhetünk meg az 1914–1916-os évekből, s ezt követi a tömegesedés és a zöld káderre való egyesülés az 1917–1918-as években, illetve a hadifoglyok hazatérése Oroszországból és a katonai lázadások sora, a Crna Gora-i komitácsi mozgalom, s ennek akciói Crna Gorában, Szerbiában, Hercegovinában és Kelet-Boszniában. Külön elemzést nyújt egyfelől az osztrák–magyar hadvezetés és polgári hatóságok értékeléseiről a délszláv nemzeti mozgalom vonatkozásában, minthogy ezek döntő hatást gyakoroltak a dezertálás mértékére a Monarchia déli részeiben, másfelől pedig a Jugoszláv Bizottság és a Szerb Főparancsnokság elképzeléseiről és azzal kapcsolatos illúzióiról, hogy a zöld káder kiegészíthető az 1918-as nemzeti mozgalommal. A második rész záró fejezete a zöld káder ténykedését annak csúcspontján tárgyalja, amikor 1918 szeptemberében és októberében általánossá vált a háborúellenes magatartás, s ennek nyomán a dezertálások még tömegesebbekké váltak.

A könyv harmadik része a háborút követő felforgató anarchia eseményeit dolgozza fel. A szerző áttekintést ad és elemzést nyújt a katonáknak, a falusi és városi nincstelenceknek erről az ösztön-szerű szociális relaxációjáról, az eseményeknek arról az örvényéről, amely a zöld kádert is magával sodorta. A történetek minden sajátosságát leírja Horvátországban és Szlavóniában, Dalmáciában,

Rijckában és Tricsztben, továbbá Boszniában és Hercegovinában, valamint Szerémségben, Bánátban és a Bácskában. A harmadik rész záró fejezete a helyi jellegű „köztársaságok” kérdéskörét és a földek szocializálásának irányzatait dolgozza fel.

A mű külön jelentősége és elsőrendű tudományos értéke abban van, hogy Bogumil Hrabak a téma feldolgozásában egész etnikai térségünk vonatkozásában a kölcsönös összefüggések feltárására törek-

szik, összehasonlításokat végez, s a közös jelenségeket és összetevő elemeket helyezi előtérbe. Ezáltal lehetőséget teremt számunkra, hogy a délszláv államok életében felismerjük azokat a társadalmi folyamatokat, amelyek már a délszláv népek 1918-ban létrejött közös államának megalakulása előtt is kölcsönösen egymásba fonódtak.

Danilo KECIĆ
(Ford. NAGY József)

MAI MAGYAR PORCELÁNBOLT

Esterházy Péter: Az elefántcsonttoronyból. Magvető Kiadó, Budapest, 1991.

„A mostani helyzetünknek talán az az alapproblémája, hogy egyszerre kellene elvekről megállapodásra jutni és ezen elvek alapján cselekedni. Magunkat a hajunknál fogva fölemelni. E bravúr kötelessége alól nem fog fölmenteni senki” – fogalmazza meg Esterházy Péter (könyvének mintegy zárófejezetként) a magyarországi rendszerváltást követő időszak lényegi dilemmáját. A meghaladott rendszerrel együtt az általa diktált kommunista értékrend is összeomlott, s miután még nem alakultak ki új eligazító elvek (egy modern és igazságosabb értékrend), az ember (a politikus és a civil egyaránt) kicsit magára maradt ebben a metamorfózisát élő, ezért működésében a porcelánbolt instabilitásához mérhető társadalmi életben. Mikként az a könyvben megfogalmazást nyer: értékzavar, aránytév esztécek, átállások és alakváltozások tömege jellemzi ezt az időszakot, ezért az Esterházy-jegyzetek (háromflekkek – ahogy az író nevezi őket) a „magyar porcelánboltban” alaphangjuk, stílusuk, tárgyuk miatt is „elefántként” hatottak. A Hitel című hetilap közölte őket

kéthetenként, 1988. október 13-ától 1990. szeptember 25-éig. Kötetbe szerkesztetten is a „folyamatos történet” ismérveit viselik magukon. „Bizonyos drámája is van a könyvnek, finoman szólva íve. Én személyesen kevesebb ívvel is beértem volna. De hát: ívek jönnek, ívek mennek... Az írások által homályosan láthatjuk, ahogyan éppen nagyot fordul országunk sorsa, s megtörtént az, amit remélni sem reméltünk, afféle független európai ország lettünk. És ez a függetlenség – erre viszont nem gondoltunk – nehéz teher. Őreg itt mindenki. Tehát elkezdtem írni ezeket, írtam, majd abbahagytam, és közben eltelt egy kis idő: ez történt” – írja a könyv bevezető jegyzetében Esterházy.

A magyar társadalom átmeneti időszakának eseményeit az író „elefántcsonttoronyból” szemléli, ám ez a torony (a toronyba vonulás) nem jelenti egyúttal – mint az elmúlt század végén – a társadalomból való kivonulás, a művészi alkotásfolyamatba temetkezés tettét is. „Azt tudni kell, butaság nem tudni, a torony nem véd meg semmitől (előírászerűen